

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК ЛДІКЗ

Волинська облдержадміністрація
Управління культури Волинської облдержадміністрації
Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьку
Волинський краєзнавчий музей

СТАРИЙ ЛУЦЬК

МАТЕРІАЛИ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ЛЮБАРТІВСЬКІ ЧИТАННЯ»

М. ЛУЦЬК, 22-23 ТРАВНЯ 2013Р.

ВОЛИНСЬКА
ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ

ЛУЦЬК, 2013

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
С 77

Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск ІХ. Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», м. Луцьк, 22-23 травня 2013р. – Луцьк: «Волинські старожитності», 2012. – 476 с., іл.

До дев'ятого випуску науково інформаційного збірника «Старий Луцьк» Державного історико - культурного заповідника у м. Луцьку ввійшли доповіді та повідомлення наукової конференції «Любартівські читання» (22-23 травня 2013р.).

Редакційна група: Павло Рудецький
Валентина Окунович
Віктор Чухрай

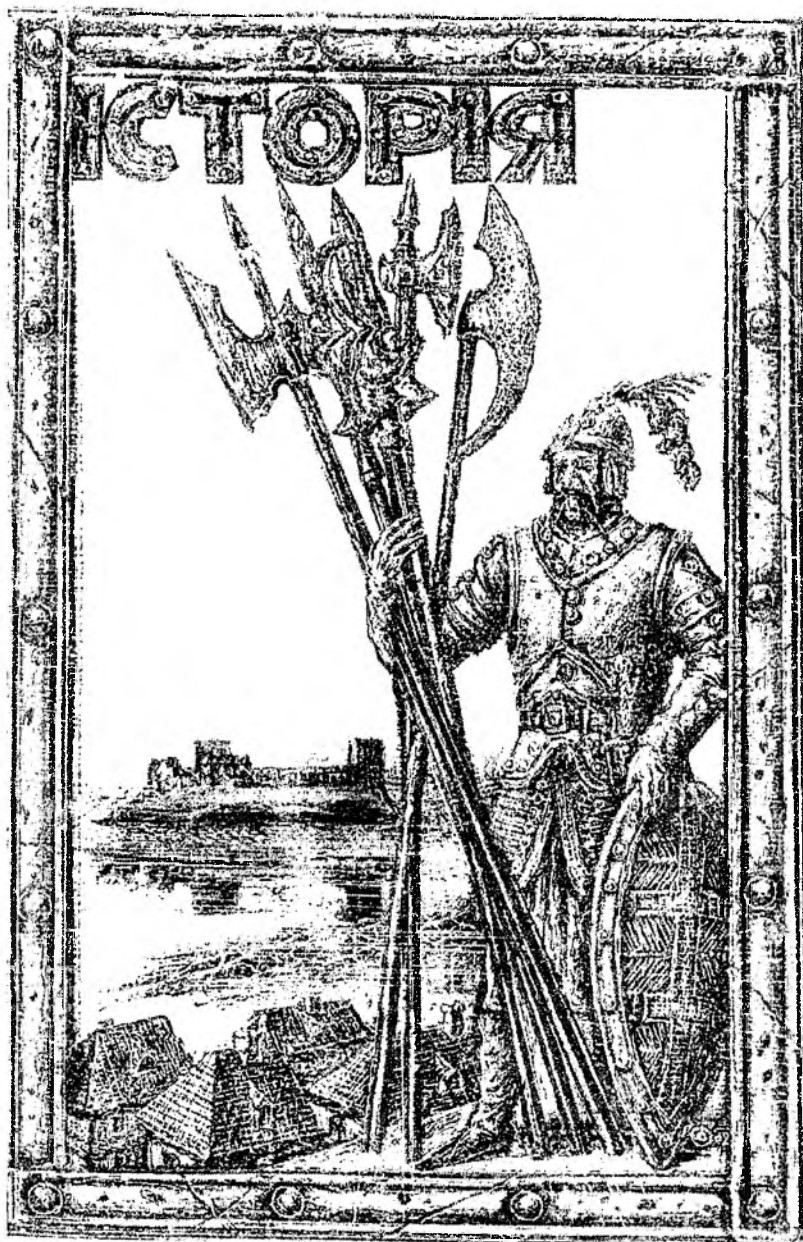
Відповідальний за випуск: Павло Рудецький

Технічний редактор: Вікторія Сікачова

*Матеріали надруковані згідно з оригіналами
авторських текстів.
У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.*

ISBN 978-966-2780-17-8

© Державний історико-культурний
заповідник у м. Луцьку

БОЛГАРСЬКИЙ ЦАРЕВИЧ БОЯН НА ВОЛИНІ

МИЦЬКО І.
м. Львів

Життєпис діяча

Про Бояна, зважаючи на згадки в джерелах¹ та дискусії в інтернеті, написано порівняно багато. Від XIX ст. Боян Магесник (маг, чарівник), завдяки літературі та драматургії, — дуже популярна в Болгарії історична особа, навколо якої постало багато нових міфів².

Найдавнішим джерелом про царевича вважають запис у хроніці його сучасника, єпископа Ліудпранда Кремонського, створеній протягом 958–962 років. Інформацію про того болгарина літописець міг отримати з Царгорода, оскільки батько, а згодом і вітчим Ліудпранда були послами в Константинополі, та й сам єпископ 949 р. виконував дипломатичну місію у столиці Візантійської імперії.

Про нащадків болгарського царя Симеона (†927) хроніст занотував так: *«Той мав двох синів, одного на ймення Баян, іншого, який досі живе і успішно править болгарами, на ймення Петро. Баян же, кажуть, навчився магії, так що міг раптово перетворюватися з людини на вовка чи якогось іншого хижого звіра»*³.

За Ліудпрандом ці слова повторив під 967 р. інший хроніст, Сігеберт з Жамблу (†1112)⁴: *«Зараз править (!) болгарами сини Симеона — Петро і Баян. Цей Баян настільки вправний у магічному мистецтві, що як захоче, то перетворюється на вовка чи якогось іншого хижого звіра»*⁵.

— Пізніше, 1680 року, про Бояна згадав Шарль Дюканж у своїй «Історії

¹ Висловлюю подяку болгарській дослідниці Райні Кемаровій та львів'яни Ользі Сороці, що працює в Софійському університеті, за надання електронних копій болгарських публікацій про біографію Бояна.

² Зокрема, великою мірою до цього спричинилися праці болгарського письменника Ніколи Райнова (academia-gnostica.blogspot.com/2012/08/blog-post_12/html).

³ Liudprandi Opera/Scriptores Rerum Germanicarum. — Hannoverae, Lipsiae, 1915. Тут є така примітка: Bojan=Benjamin Grimm Deutsche Mythologie / Hgg. Von E. H. Meyer II, 915 ff.

⁴ Можливо, Сігеберт з Жамблу мав помилкові дані про смерть царя Петра (†969).

⁵ Chronica Sigeberti Gemblacensis a. 381–1111 // Monumenta Germaniae Historica / Ed. G.-H. Pertz. Scriptorum. — Hannoverae, 1844. — Т. 6. — P. 351.

Візантії», після розповіді про смерть царя Симеона⁶: «Двічі брав шлюбу, від першої дружини народився Михайло, якого він постриг у монахи. Від другої дружини, що була сестрою Георгія Сурцубулі, якого Симеон призначив опікуном своїх дітей, народилися Петро, що успадкував царство по батькові, Іоан і Михайло, якого Анонім Комбефезійський називає Веняміном⁷. Скільці стор.625-627; Анонім в книзі про Лакапена, примітка 21. Ліудпранд і Альберик додають ще й іншого сина Симеонного — Баяна, який, як переказують, навчився магічного ремесла, щоб перетворюватися з людини на вовка і взагалі на будь-якого іншого звіра, якого б захотів». «Ліудпранд, книга 3, глава 8; Альберик в рукописній Хроніці, під роком 967»⁷.

Дюканж цитує хроніки Йоана Скільці (охоплює 811–1057 роки), Ліудпранда, Альберика з Труа-Фонтен (написаної між 1232 і 1252 роками) та одну з редакцій хроніки Альберика⁸. Мені не вдалося ідентифікувати особу Аноніма Комбефезійського (Anonymus Combefisianus in Lacapeno⁹).

Фігурує царевич і у візантійській хроніці Симеона Логофета (друга половина X ст.). В болгарському перекладі літопису церковнослов'янською мовою (XIV ст.) сказано: «<...> Симешнь князь Българскыи скончася, Петра си а своего поствлъ княза, егоже ѿ вторыа своаа роди жены, сестри Геургіа Сурвула, егоже и пѣстоунѣ Симеонъ свои^а дѣтемъ остави; Михаила же, иже ѿ пръвьяа его жены, сътвори мниха; Іван же и Веніаминъ, Петрова братіа, еще одеж^ами оузрастасяа Българскыи»¹⁰ (йдеться про дотримання в побуті давніх болгарських традицій. — І. М).

За панування Петра Симеоновича в Болгарії виник рух богомилів¹¹, який досить швидко поширився серед християн Європи. На думку де⁶ Посилання, які в оригіналі знаходяться на полях, вніс в основний текст, віділивши дрібнішим шрифтом.

⁷ Carolo du Frense Domino Du Gange. Historia Byzantina duplici commentario illustrate. — Lutetiae Parisiorum, 1680. — P. 313.

⁸ Leibnitius G.-G. Accessiones historicae. — T.2. — Lipsiae, 1698. — P. 15 (II pag.). Тут автор найбільше цитує Сіреберта. В найпоширенішій редакції Бояна не згадано (Chronica Albrici monachi Trium Fontium // Monumenta Germaniae Historica. Scriptotum. — Hannoveriae, 1874. — T. 23 / Ed. G.-H. Pertz. — P. 631–950).

⁹ У французькій візантиністиці XVII ст. можна надібати посилання на Аноніма Комбефезійського (Anonymus Combefesianus). Не зрозуміло, чи йшлося про працю або розділ праці про візантійського імператора Романа Лакапена (917–944) анонімного автора з Комбефезу, чи про рукопис твору, що його використав відомий французький грецист Франціск Комбефез, чи про його примітки до якогось свого видання.

¹⁰ Симеона Метафраста и Логофета Списание міра отъ бытіа и Лѣтовникъ собранъ отъ различныхъ лѣтописцевъ. Славянскій перевод хроніки Симеона Логофета. — С.-Петербург, 1905. — С. 136.

¹¹ Попруженко Н. Г. Синодик царя Борила. — София, 1928. — С. 42, 43.

яких болгарських істориків, Боян був його учасником. Інші науковці вбачають у болгарському царевичі засновника секти¹². Не маючи доступу до аргументів цих дослідників, можемо лише вказати на таке. Прийнявши твердження Аноніма Комбефезійського про тотожність Бояна та Михаїла¹³, доречно припустити, що Боян був учнем Богомила, згаданим у синодику болгарських царів серед осіб, яким оголосили анафему: «Трьклатаго богомила. и михаила оученика его. и Ѡвшдора. и добръ. и стефана. и василїа. и петра и прочаа еговы оученикы и единомждрънники. . .»¹⁴. Брак вказівки на соціальний статус особи, що стала першим послідовником засновника секти, можна пояснити характером джерела. У синодику синодику не годилося наголошувати на причетності представника царського роду до цього руху.

Ім'я Боян має тюрксько-болгарські корені¹⁵ і означає «багатий» (від дієслова *бай* — «ставати багатим»). Після «ослов'янення» в Болгарії та за її межами сенс імені почали розуміти так: «той, що наводить страх», «той, кого бояться» (від «боятися»). Антропонім Веніамін виник, prawdopodobnie, через те, що хтось з візантійців неправильно витлумачив порівняння болгарського діяча з відповідним біблійним персонажем: за Книгою Буття, «Веніамин хижий вовк: вранці їсть він ловитву, а на вечер розділює здобич» (49/27).

Зрозуміло, що Боян не міг перетворювати людину на вовка чи іншого звіра. Такі чутки про цього історичного персонажа, вочевидь, виникли через те, що він, як послідовник староболгарських традицій, виконував якісь ритуали (одягав вовчу шкуру, підкрадався по-вовчому, вив). «Адже тюрко-болгарська міфологія... визнає вовка предком тюрків»¹⁶.

Християнське ім'я на честь архангела Михаїла царевич міг отримати або відразу по народженні, або в час постриження в монахи. Вважаю друге припущення правдоподібнішим — з огляду на символіку антропоніма. В давній книжності ім'я архангела тлумачили як «Михаїль воєвода ѿ бг а»¹⁷. У старозаповітній книзі — Біблії пророка Даниїла

¹² www.teenproblem.net/a/159-istoria/18688-boyan-magesnika-edna-ot-vechnite-tajni-v-bylgarskata-istoriya.

¹³ На те, що царевич мав три імені, перший серед істориків звернув увагу Л.-А. Гебгард (Gebhard L.-A. Die Geschichte des Reiches Hungarn und die damit verbundenen Staaten.— Leipzig, 1787. — Т. 4. — С. 76), вказавши джерело: Albericus in Leibnitii Aecess. histor. — Т. II. — Р. 15.

¹⁴ Попруженко Н. Синодик. — С. 82.

¹⁵ Пундев В. Боянь Магьсникъть. Историко-литерарна студия. — София, 1923. — С. 16–17; Дуйчев И. Проучвания върху българското средновековие. — София, 1945. — С. 10–11.

¹⁶ Крамар Є. Дослідження з історії України / Упорядкував Петро Якуб'як. — Торонто, Балтимор, 1984. — С. 83; Каляянов А. Българското шаманство. — София, 1995. — С.52.

¹⁷ «Собрание некоторых книг В. Завета с прибавленными...» — Арк.144 (www.

— «один з перших начальників/князів» Михаїл постає як захисник народу, ладний прийти йому на допомогу в разі нагальної потреби: *«І повстане того часу Михаїл, великий той князь, що стоїть при синах твого народу, і буде час утиску, якого не було від існування люду аж до цього часу. І того часу буде врятований із народу твого кожен, хто буде знайдений записаним у книзі»* (Даниїл 10:13, 10:21, 12:1). З цими словами Святого Письма перегукується болгарська легенда про те, що Боян у підземеллі чекав слушної нагоди, щоб прийти на допомогу болгарам.

Натомість Йоан Богослов у новозаповітному «Об'явленні» мовить так: *«І сталась на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змії воював та його анголи, та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змії великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені»* (12:7-9). Такі слова суголосні, зокрема, з вченням богомилів про постійну війну Бога і сатани.

За візантійською хронікою Продовжувача Феофана (після 963 року), проти болгарського володаря Петра Симеоновича 930 р. повстав його брат: *«монах Михаил... имея в мыслях захватить власть над Болгарией, поднял бунт в одной из болгарских крепостей. И стеклись к нему отложившиеся от Петра скифы. А после завершения его жизни вторглись они в ромейские земли, так что прошли от Македиды через Стримон в Элладу и к Никополю и все кругом разорили»*¹⁸.

Фігурує Боян і в «Церковній історії» італійця Толомео ді Лукка (1236–1327). Перед розповіддю про перетворення царевича на вовка та інших тварин хроніст, покладаючись на слова якогось Вінцентія¹⁹, говорить про воєнні перемоги Бояна та його брата Петра над греками і пов'язаний з цими подіями занепад Константинополя²⁰.

Такими є найдавніші історичні відомості про болгарського царевича. У XIX ст. дослідники звернули увагу на пам'ятки болгарського фольклору, де фігурував однойменний герой. 1860 року відомий болгарський революціонер і поет Георгій Стойков-Раковський, не вказуючи джерела, стверджував, що хорватським містом Модрушом «владав» *«владав»* stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=002). Тепер мовознавці глумачуть це ім'я так: «подібний Богові».

¹⁸ Продолжатель Феофана. Жизнеописание византийских царей / Перевод, статья и комментарии Я. Н. Люборский. — С.-Петербург, 1992. — С. 173–174.

¹⁹ Припускаю, що особу цього хроніста встановлено у новому виданні твору ді Лукки (Tholomeus von Lucca. Historia ecclesiastica nova / Nach Vorarbeiten von Ludwig Schmugge. — Hannover, 2009). Я не мав можливості ознайомитися з публікацією.

²⁰ *Rerum Italicarum scriptores...* — Mediolani, 1727. — Т. 11. — Col. 1043. Хронологія повідомлення непевна: запис зроблено під 1000 роком, і події нібито відбувалися за понтифікату Доната II, який, однак, посідав престол протягом 973–974 років. Болгарський цар Петро фактично не воював з візантійцями і з батьком Симеоном та братом Михайлом він, правдоподібно, був під стінами Царгорода ще дитиною 913 року.

намѣсникъ Българскаго цара Баанъ»²¹. Тоді ж він опублікував низку народних пісень. Ті пам'ятки фольклору оповідають, зокрема, про те, як Боян з батьком Симеоню підкорив Константинополь («златнѣ вратѣ глѣда»), як якийсь Стоян рушив у похід на Константинополь по молододу грекиню («доведи конѣ хранина, донеси млого иманье, доведи момѣ гъркиня, майцѣ си младѣ робыня, нему си младѣ слугыня»), як Боян помстився мадярам за вбивство воєвод, як він подався з міста Ракова в Горішню Моравію і Богемію по морав'янку²². В останній з пісень згадано ще і Стояна²³. З огляду на зміст таких пісень про Бояна, їх поетичний розмір, мову, а також на те, що Георгій Раковський згадав того героя у своїй славнозвісній поемі «Горській пѣтник» (1857), більшість болгарських дослідників вважають їх підробками з-під пера поета²⁴.

На мою ж думку, у своїй основі пісні оригінальні. Георгій Раковський, напевно, лише додав декілька патріотичних фраз. По-перше, поет не міг знати легенду про те, як брати Петро та Боян завоювали Царгород. По-друге, в пісні відображено реальні об'єкти та факти, як-от Золоті Ворота чи коштовні дарунки: Симеон Логофет розповідає, що 913 року «Симеонъ воевавъ, Българскыи цръ, на Гръкы съ силами мнѣшми, прїидеж на Костандинъ град и, обсьѣд его, рвьше ѿ Влахерны до Златыхъ Вратъ», а після укладення миру «дары оубо бесчисльними почтены бывъ Симешны и си ове его»²⁵ (їх ідентифікують як Михайла та Петра²⁶). У 927 р. царевич Петро одружився з онукою візантійського імператора Романа Лакапена. Цілком можливо, згодом той шлюб у народних переказах пов'язали з Бояном.

Я не мав нагоди ознайомитися з відповідними зразками болгарського фольклору. Однак давня українська народна творчість має безліч паралелей до текстів, що їх опублікував Георгій Раковський. Словам пісні про Боянів похід на Моравію «на прѣдъ юнацы да вьрвѣж, кравайницѣ сабѣж да вьртѣж»²⁷ є прямиий відповідник в українській піс-

²¹ Раковски Г. С. Неколько рѣчи о Асеню Првому, великому царю българскому и сыну му Асѣню Второму. — Бѣлград, 1860. — С. 70. В хорватському місті Модруші була давня фортеця Tržan-grad.

²² Див.: Раковски Г. С. Неколько рѣчи. — С. 68–69, 119–120, 120–121, 121–122. У болгарському фольклорі, правдоподібно, були взаємозаміни близьких за звучанням імен Боян та Стоян.

²³ Раковски Г. Неколько речи. — С. 122.

²⁴ Ангелов Б. Ст. «Слово о полку Игореве и българската литература // Труды Отделения древнерусской литературы. — Москва, Ленинград, 1956. — Т. 12. — С. 63.

²⁵ Симеона Метастафа и Логофета Списание. — С. 126.

²⁶ Див.: Палаузов С. Н. Век болгарского царя Симеона. — С.-Петербург, 1852. — С. 45; Иречек. К. И. История болгар. — Одесса, 1878. — С. 207; Златарски В. История на българската държава през средните векове. — София, 1971. — Т. 1. — Ч. 2 — С. 360.

²⁷ Раковски Г. Неколько речи. — С. 121.

ні про матір, яка виряджає сина в похід. Не слухаючись порад матері, герой «уперед війська конем іграє, позаді війська мечем рубає»²⁸.

Весільні пісні часто дають відповідну характеристику молодой: «отвори мати, ліску везе ти син невістку, до комори ключницю, до поля робітницю, а до хати обвідницю»²⁹, «<...> попід гору крутую веземо молодцю... до хати господиню, до комори ключницю, а до хати робітницю»³⁰. А Боян обіцяє матері, що здобута морав'янка буде «тебѣ, мамо, млада робиня, и менѣ млада слугыня»³¹.

В Україні відомо багато варіантів пісні про молодця, який оточив місто, щоб «царя звоювати, царівну узяти»³². Міщани, аби задобрити нападника, принесли «миску злата», «коня вороного». А молодець зняв облогу лише тоді, коли йому привели «царську дочку»/«гречну панну»³³. Нарівні з українськими містами в піснях часто фігурує Константинополь, хоч 1456 р. він став турецьким.

Збереглася й колядка про боротьбу руського короля з «царем турецьким», якого король поранив і «взяв же його попідлі коня, а повів його а в чеську землю, й а в чеській землі королем будеш»³⁴. В контексті сказаного тут можна вбачати далекий переспів звісток про походи Бояна на Царгород і Чехію.

Наведені приклади вказують на правдивість історичної основи найконтрверсійнішої з-поміж пісень, опублікованих Георгієм Раковського. Крім того, попри загалом властиве європейському фольклору символічне порівняння здобуття фортеці з завоюванням жінки, деталі болгарської та української пісень, поза всякими сумнівами, вказують на спільну генезу цих пам'яток. Отже, можна говорити про те, що на українських землях поширювалися і зазнавали переробок історичні перекази/пісні з Болгарії. А потрапили ті пам'ятки сюди ще в давні

²⁸ Золотослов, поетичний космос Давньої Русі / Упорядкування, передмова та переклади М. Москаленка. — Київ, 1988. — С. 165.

²⁹ Весілля: У двох книгах. — Київ, 1970. — Кн. 2. — С. 107.

³⁰ Там само. — С. 286, 287.

³¹ Раковски Г. Неколько речи. — С. 120. В сербській пісні, виконуваний дівчатами у Лазареву суботу, згадується військо Лазаря, мати говорить «...Сам се, синко, женио! Немой да узвеш робиню...» (Ястребов И. С. Обычай и песни турецких сербов. — С. —Петербург, 1889. — С.110–111). Тобто, болгарську пісню про царевича Бояна серби адаптували до свого князя та святого Лазаря, який загинув під час Косовської битви 1389 року. Вже її штучно включили до репертуару дівочих любовних пісень, виконуваних під час празника св.Лазаря, якого воскресив із мертвих Ісус Христос.

³² Мицько І. Свята Ольга в епосі України // Треті «Ольжині читання» Пліснеськ. 31 травня 2008 року. — Львів, 2005. — С. 34.

³³ Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового народу / Упорядкування, передмова і примітки О. І. Дея. — Київ, 1965. — С. 201–214, 217–218, 250, 289.

³⁴ Там само. — С. 218–219.

часи, правдоподібно, завдяки переселенням з Балкан.

У болгарському фольклорі є сюжет про те, як царевич Боян гостював у зміїного царя, як його викрали самовили та одружили із наймолодшою і найгарнішою³⁵, як ув'язнили в печері³⁶. Водночас, за найновішими даними, батьком княгині Ольги був князь Олег. Походив Олег з данської династії, міфічним предком якої вважали змія³⁷. За чорногорською легендою, від змія виводились і володарі Русі³⁸.

На Пліснеську, батьківщині княгині Ольги, зафіксовано легенду про невдалого залицяльника Бояка. Отримавши відкоша, Бояк напустив чари на Ольгу та королевича, і обоє провалились під землю. Той королевич, подібно як Боян у болгарському переказі, в печері століттями чекав нагоди, коли народові знадобиться його військова допомога³⁹.

Нагадаю, що грецькі хроністи Продовжувач Феофана, Йоан Скліїца, Анонім Комбефезійський⁴⁰ зафіксували смерть Михаїла Симеонича після повстання 930 року. На мою ж думку, тогочасні візантійці, втративши царевича з поля зору, вирішили, що він помер. Боян-Михаїл, правдоподібно, покинув Балкани з якоюсь частиною прихильників та «скіфів» (неохрещених болгар). Такий факт припускають деякі дослідники і підтверджує низка недавно виявлених непрямих даних.

Антропонімічно-топонімічні пошуки

Спершу пропоную невеликий екскурс в історію чеських та польських земель. В чеській хроніці Вацлава Гаєка (1541), багатій на фантазії та неточності, під 990 р. зафіксовано, що св. Войтех-Адальберт (956–997) дорогою з Рима вступив до хорватського міста Модруша: *«Тут цей єпископ Войтех (яка говорить Опатівська хроніка) вчинив багато див. Почувши про нього, болгарський король Баян захотів із ним зустрітись»*⁴¹.

Можливо, Вацлав Гаєк знав, що Боян справді перебував на теренах Моравії та Богемії (про це оповідає, зокрема, вже згадувана болгарська

³⁵ Арнаутов А. Изъ историята на пролѣтнитѣ обичаи и пѣсни въ България // Slavia. — Praha, 1922. — Кн.1. — S.103-104. З посиланням на джерело: Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи // СбНУ. — София, 1914. — Т. 28). Див. також: Йорданова Ю. Полемични полета (М. Арнаутов — Д.Маринов) (liternet.bg/publish5/iuirdanova/polemichni.htm)

³⁶ bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D1%8F%D0%BD_%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA.

³⁷ Мицько І. Пліснеський сюжет «Слова о полку Ігоревім» // Четверті «Ольжині читання». Пліснеськ. 16 травня 2009 року. — Львів, 2010. — С.27-28.

³⁸ www.avrora-lukin.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=54

³⁹ Мицько І. Пліснеськ — батьківщина княгині Ольги // Конференція «Ольжині читання». Пліснеськ. 10 жовтня 2005 року. — Львів, 2006. — С.70-71

⁴⁰ Carolo du Frense Domino Du Gange. Historia Byzantiana duplici commentario illustrata. — Lutetiae Parisiorum, 1680. — P. 313.

⁴¹ Václav Hájek z Libočan. Kronika česká. — 1819. — L. LXXXIII/b.

пісня⁴²), і, власне, тому й зацікавився особою царевича.

Наш герой фігурує під 995 р. і в Хроніці поляка Яна Длугоша. Повідомляючи про смерть краківського єпископа Прокульфа⁴³ і згадуючи папу Донуса II (перебував на престолі протягом 973–974 років), літописець зазначив: «*За його понтифікату двоє болгарських княжат Петро і Баян вивели грекам війну і декілька разів їх перемагали. Місто Константинополь так сильно притиснули, що відтоді його потуга дуже зменшилась і підупала*»⁴⁴. Дані про події з життя болгарських царевичів і пап хроніст запозичив у вже згаданого Толомео ді Лукка⁴⁵. Однак, зважаючи на вороже наставлення Длугоша до православних, його зацікавленість таким фактом видається дивною. Цілком можливо, що тоді на території Польщі побутовали якісь перекази про Бояна, тож хроніст у такий спосіб виявив свою увагу до цього діяча⁴⁶.

Обидва літописці згадали Бояна в контексті церковної історії, тож вони, напевно, мали якісь відомості про його сектантську/богомильську діяльність на польських та чеських землях. Нагадаю, що Малополяща з Краковом до 999 (989?) року⁴⁷ перебувала у складі Великоморавської, а згодом і Чеської держави. А з тими країнами межували землі Київської держави, зокрема Волинь.

Матеріальних слідів перебування Бояна в Україні, найімовірніше, знайти не вдасться. Богомили, які виступали проти таких релігійних атрибутів, як ікони, хрести, скульптури, не могли залишити після себе якихось матеріальних пам'яток. Втім, виявлені під час археологічних розкопок на Волині жіночі прикраси X–XI ст., скопійовані з аналогіч-

⁴² У пісні герой вирушає в похід з міста Ракова. Малоімовірно, що в первісному варіанті йшлося про Краків. Відомі билини, в яких Ілля Муромець (його прототипом був батько княгині Ольги Олег, †943) звільняє це місто від облоги трьох королевичів. Натомість інша билина оповідає про двох братів королевичів, Петра та Луки Петровичів з Крякова, які мало не вбили один одного. А в польській легенді Лех — син засновника Кракова Крака — вбив свого рідного брата Крака. На цю подібність вказав Лев Прозоров (Времена русских богатырей. По страницам былин — вглубь времен. — Москва, 2006. — С.85).

⁴³ Згаданий краківський владика, за новими історичними дослідженнями, протягом 986–1014 років був місійним єпископом слов'янського обряду, другим після Прохора (969–981) (pl.wikipedia.org/wiki/Prokulf).

⁴⁴ Joannis Długosz Senioris Canonici Cracoviensis Opera Omnia / Ed. A. Przewdziecki. — Cracoviae, 1873. — Т. 10. — Р. 148.

⁴⁵ Semkowicz A. Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384). — Kraków, 1887. — S. 64, 65, 88, 405.

⁴⁶ На етнічних польських землях зафіксовано набагато більше топонімів від імені Боян, ніж на всіх східнослов'янських теренах (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Т. 1. — Warszawa, 1880. — S. 293–294).

⁴⁷ Kowalczyk El. Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii // Kwartalnik Historyczny. — Kraków, 2000. — Nr. 2. — S. 65–65.

них болгарських ювелірних виробів IX–X ст., дають підстави стверджувати про переселення сюди в ті часи чималої групи родин з Балкан⁴⁸.

Про генетичний зв'язок болгарських пісень про Бояна та відповідних українських фольклорних пам'яток вже йшлося. Тож варто пошукати сліди болгарського царевича серед топонімів. Про те, як відомі за випадковими письмовими згадками пізніх часів назви поселень можуть зберігати імена власників ще від X ст., свідчить такий приклад.

Історик Юрій Діба в одній зі своїх найновіших статей встановив, що т. зв. хрещення російського Новгороду насправді віддзеркалює конфлікт між болгарами-богомилами і християнами-«традиціоналістами» у волинському Володимирі у 980-х роках⁴⁹. Дійовими особами сутички були «высший же над жрецы славян Богомил, сладкоречия ради наречен Соловей», «тысецкий... Владимиров Путьята», «тысяцкий... Угоняй», «Воробей... посадник, сын Стоянов, иже при Владимире воспитан», «Добриня».

У першому персонажеві з цього переліку Юрій Діба обґрунтовано вбачає засновника богомільського руху⁵⁰. Що ж до другої особи, то тут, вочевидь, йшлося про якогось сучасника та родича Добрині⁵¹ (за даними історичних джерел, на початку XII ст. у Києві жив його нащадок⁵² та тезка, теж тисяцький⁵³). Посадник, з огляду на патронім, походив з Болгарії, де ім'я батька є часто вживане в побуті та фольклорі.

Добриня, як відомо, доводився вуйком Володимирові Святославовичу, а Калусів — маєтність Добрининою батька Калущі Мальця — лежав поблизу міста Володимира, неподалік Будятич, де народився Хреститель Руси⁵⁴.

⁴⁸ www.old-jewellery.nw.ru/parad/volin_a.htm.

⁴⁹ Діба Ю. Урбаністично-адміністративні реформи княгині Ольги (3: Новгород до Новгорода) // Студії мистецтвознавчі. — Київ, 2012. — Ч. 4(40). — С. 140–143. До слова, реставровані у вказаній публікації волинські події засвідчують перебування болгар на Волині і дають підстави підтвердити історичність присутньої в Йоакимівському літописі унікальної розповіді про хрещення Русі не за допомогою Константинополя, а за посередництвом Болгарського царства (Татищев В. Н. История российская. — Т. 1. — Москва; Ленинград, 1962. — С. 112). В пізнішій релігійно-державній традиції розповідь зігноровано, найімовірніше, з грекофільських політично-дипломатичних міркувань та з огляду на факт богомільства частини волинян.

⁵⁰ Діба Ю. Урбаністично-адміністративні реформи. — С. 142.

⁵¹ Татищев В. Н. История российская. — С. 118–119, 398.

⁵² Гимон Т. В. Янь Вышатич и его предки: Новые соображения // Восточная Европа в древности и средневековье. Устная традиция в письменном тексте. XXII чтения памяти... Владимира Терентьевича Пашуто. Москва, 14–16 апреля 2010 г.: Материалы конференции. — Москва, 2010. — С. 60–66.

⁵³ Полное собрание русских летописей. — Т. 2. Ипатьевская летопись. — С.-Петербург, 1908. — Стлб. 247, 249, 256, 257.

⁵⁴ Діба Ю. Літописне Будятино (про місце народження князя Володимира Святославовича та розташування найдавнішої церкви Пресвятої Богороди-

Поряд з іменами учасників конфлікту у Володимирі належить згадати і билину про Соловія Будимировича. Той, припливши до Києва на сокол-кораблі, сватався до небоги князя Володимира, Забави Путятичної⁵⁵. Тим часом реальний Соловій (Разбівоїв Будимирович) був сином полянського володаря початку Х ст. та вуйком княгині Ольги⁵⁶.

Загалом, можна стверджувати, що з героями володимирської історії Воробеем Стояновичем, Уганяєм, а також з героїнею билини Забавою Путятичною прямо пов'язані назви деяких сіл давньої південної Волині. Передусім йдеться про Волобоїв (перша письмова згадка 1463 року⁵⁷), згодом перейменованій у Стоянів (1501⁵⁸). Неподаля, у с. Сушному (1491⁵⁹), було урочище Забава, де на початку ХІХ ст. виникло (на місці давнішого?) однойменне село. На захід від Стоянова міститься Угнів (1447⁶⁰). У тому-таки регіоні 1531 р. зареєстровано два поселення з унікальними топонімами Olhow та Volhow⁶¹; Перемисловичі (Peremislów), «назва якого, можливо, походить від роду Перемислідів, предків св. Ольги»⁶². Біля Перемисловичів лежить село з промовистою ці) // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ. 7 травня 2010 року. — Львів, Броди, 2011. — С. 23-27.

⁵⁵ Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 4. — Київ, 1994. — С. 154–162. Ця небога князя Володимира фігурує і в билині про Добриню-змієборця, який звільнив її з полону (Грушевський М. Історія. — С. 101–106).

⁵⁶ Мицько І. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я Х–ХІ століть // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ, 7 травня 2010 року. — Львів, Броди, 2011. — С. 67–68; Його ж. Родовід княгині Ольги за європейським епосом // Другі «Ольжині читання». Пліснеськ–Львів, 14–15 червня 2007 року. — Львів, 2007. — С. 18–34.

⁵⁷ Akta grodzkie i ziemskie. — Т. 19. — Lwów, 1906. — S. 334. Не виключено, що сусіднє з Стояновим с. Витків також має болгарське походження: його основа – антропонім Витко — був популярним і у Сербії та Болгарії (Васильєв В.Л. Архаическая топонимия Новгородской земли. — Великий Новгород, 2005. — С. 346). Цікаво, що в другому варіанті згадуваної колядки про бій з турецьким царем герой має ім'я Вит (Народні пісні в записах Івана Вагилевича. — Київ, 1983. — С. 135). Під цим оглядом варто звернути увагу на поселення «Воробеск на Струмени», згадане в «Списку городів руських...» (кінець ХІV ст.) (Тихомиров М. Н. «Список русских городов дальних и ближних». — Москва, 1979. — С. 94).

⁵⁸ Akta grodzkie i ziemskie. — S. 473. Тут і далі в дужках вказано найдавнішу документальну згадку та форму, в якій поселення фігурує в цьому джерелі.

⁵⁹ Ibidem. — S. 395.

⁶⁰ Zbiór dokumentów małopolskich / Wydzał S. Kuraś. — Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969. — Cz. 3. — S. 214.

⁶¹ Мицько І. Волинський Олесек: етимологія назви та час заснування // Старий Луцьк. — Луцьк, 2012. — Вип. 8. — С. 21.

⁶² Там само. — С. 21, 22. В цьому ж районі є село з незвичною для української топонімії формою назви поселення – Михал (згадане за часів панування польського короля Олександра Ягайловича (1501–1506) — Археографический

назвою Варяж.

Отже, як доказав Юрій Диба, в перелічених назвах сіл відображено імена їхніх власників Х століття.

Спробуймо знайти українські поселення, якими в ті часи міг би володіти Боян-Михаїл, коли покинув батьківщину десь після 930 року. Про еміграцію Бояна (не ототожнюючи його з Михаїлом) писали ще в минулому столітті Нікола Балабанов (1920) та Васіл Пундев (1923). На думку дослідників, царевич потрапив на Русь через певні обставини, що виникли внаслідок воєн болгарів з русинами та греками. Нікола Балабанов вважав Бояна придворним поетом князя Святослава Ігоревича⁶³. Сучасний російський дослідник Андрей Нікітін вбачав у Бояні рідного брата Ольги, за походженням болгарської князівни, і батька того її небожа, який був з княгинею в Царгороді⁶⁴.

Відповідний топонім зафіксовано на змадяризованій частині Закарпаття. Це с. Боян Лазо (Baján Lázó) в Сатмарській жупі, біля якого, за переказами, колись було місто «Белоград»⁶⁵. Неподалік, у с. Мілоті, побутував переказ, що є дзеркальним відображенням трансформованої легенди про княгиню Ольгу з городища Бакोजना в с. Буках та с. Мар'янівки на Київщині. У тій бувальщині жінка вбила свого передягненого чоловіка, бо не впізнала його⁶⁶. А в закарпатському переказі жертвою фатальної помилки стала Мілота: вона, *«железя освободить Белого, облеклась в одежду воина и дала возможность ему бежать. Когда Белый почувствовал свободу, он убил Милоту, полагая, что перед ним находится действительно воин»*⁶⁷.

На давніх підлитовських українських землях мені відоме лише одне відповідне село. Це Буяни біля Луцька, найдавніше письмове

сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси. — Вильна, 1867. — Т.1. — С.90, 91). Такий варіант імені зустрічається у наших давніх літописах та написах (Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв. — Вып. I. — Киев, 1966. — С.60). У Болгарії є с. Кара Михал.

⁶³ Пундев В. Боянъ Магьосникъ. — С. 43–44 (автор дає посилання на джерело: Балабанов Н. Стари украинно-български литературни отношения // Украинно-български преглед. — 1919–1920. — Ч. 1. — Брой 5 и 6).

⁶⁴ Никитин А. Основания русской истории. Мифологемы и факты. — Москва, 2001. — С.398.

⁶⁵ Бескид Н. А. Карпаторусская древность. — Ужгород, 1928. — С. 105, 106 (автор дає посилання на джерело: Borovszky S. Szatmár vármegye monográfiája. — Pest, 1908. — P. 48).

⁶⁶ Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. — Киев, 1846. — С. 24; Кульчинский Р. Помилка боярини // Mandry. — 2005. — № 5. — С. 78–82.

⁶⁷ Бескид Н. А. Карпаторусская древность. — С. 103–104 (автор дає посилання на джерело: Borovszky S. Szatmár vármegye monográfiája. — P. 115, 270).

свідчення про яке місить документ, виданий близько 1455 року⁶⁸. Тут колись була низка давньоукраїнських поселень, і одне з них археологи датують X–XII століттями⁶⁹.

Натомість населених пунктів, назви яких походять від імені Боян/Буян, багато в Галичині. На Жидачівщині це Буянів (Bojanowa, 1578), на Перемишльщині — Боянів (Bojanowycz, 1508) та Боянівка (Bojanowka, 1508, 1515), на Жовківщині — Боянець (Buianiecz, 1578)⁷⁰.

Але найбільше зацікавлення викликають Бояничі (Bojanycze, 1469⁷¹; Bojanice, 1535; Buianice, 1578⁷²) біля розміщеного на Західному Бузі міста Сокаля, неподалік від згадуваного вже Стоянова. На північ від Боянич бачимо Тудорковичі (від болгарського Тудор — Теодор) та Всеволож⁷³ (тепер Старгород), мабуть, названий на честь сина Володимира Святославовича — Всеволода. Саме ці два топоніми можуть правити за доказ гіпотези про те, що давнім південноволинським Бояничам тотожна «Боянова земля», згадана у грамоті-графіті (остання чверть XI ст.⁷⁴) на фресці Софії Київської: «Мцс а юнара в л _ стого Ип... та крила землю кнагыни Боаню Всеволожаа передь сто ю Софіюю передь попы а ту былъ попинь Юкимъ Дьмило Пателеи Стипъко Михалъко Нъжьнович Михл Данило Марко Сьмьюнъ Михал Елисавиничъ Иванъ Іанъчинъ Тудоръ Тоубыновъ Илья Копыловычъ Тудоръ Бързатичъ⁷⁵ а перед тими послухы купи землю кнагыни Боаню всю а вдала на неї семьдесатъ гривньъ соболии а вь томъ дралицъ семьсту гривньъ»⁷⁶.

⁶⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Т. 15. — Warszawa, 1900. — S. 268. Біля м. Володимира є с. Бубнів, яке в грамоті II половини XV ст. названо «Буянов», а в грамоті 1450 р. — Бугеново (Архив Юго-Западной России. — Киев, 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 12, 9, 10, 14, 16, 18, 29). Правдоподібно, тут маємо справу з помилками писарів чи видавців.

⁶⁹ Кучинко М. М., Златогорський О. Є. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області: Навчальний посібник. — Луцьк, 2010. — С. 185–188.

⁷⁰ Див.: Źródła dziejowe. — Т. 18. — Cz. 1. — Warszawa, 1902. — S. 80, 107, 110, 135, 71. Про поширення на східнослов'янських землях топонімів, похідних від імені Боян, див.: Васильев В. Архаическая топонимия. — С. 340–342.

⁷¹ Akta. — S. 341.

⁷² Źródła. — S. 240, 217.

⁷³ Демчук А. Де лежав літописний Всеволож? // Записки НТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 304–307; Коструба Т. Всеволож та Всеволозька волость // Там само. — С. 308–309.

⁷⁴ Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». — Москва, 1972. — С. 415–416.

⁷⁵ Можливо, цей патронім дав назву розміщеному південніше Боянич с. Боратину (Boratin, 1419, див.: Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. Sulowska-Kuraś I., Kuraś S. — Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970. — Cz. 5. — S. 217). Місцеві мешканці вимовляють назву так: Борятин.

⁷⁶ Высоцкий С. Древнерусские надписи. — С. 61. — Табл. XXVII. Розбивка

Назва Бояничі означає, що поселення належало родичам або слугам якогось Бояна. Оскільки Бояничі містилися в районі «болгарської колонізації», поряд з поселеннями згаданих у 980-х роках Стояна, Угоня, Ольги та Добрині, можна припустити, що село належало болгарському царевичеві. Важливим аргументом на користь цієї гіпотези є і такий факт. У зафіксованій біля Львова переробленій легенді про княгиню Ольгу її чоловіком названий Боян (таке ім'я унікальне для українського фольклору!)⁷⁷.

Якщо на українських землях збережено порівняно багато топонімів, що походять від власної назви Боян, то в російському Новгороді зафіксовано найдавніші антропоніми. Таке ім'я мали двоє міщан, згаданих у берестяних грамотах (один жив між 1065 і 1071 роками, другий — в останній чверті XI ст.), а також учасник угоди, укладеної між 1266 і 1291 роками. До того ж новгородський документ 1300 року містить цікаву згадку — «Бояня улка»⁷⁸ На мою думку, вказані джерела відображають факт переселення з Волині на Новгородщину болгар, цілком можливо, що й нащадків Бояна. Припускаю, що Володимир Святославович після згаданого релігійного конфлікту застав туди болгарськими або ж Ярослав Мудрий, повернувши 1032 року Червенські гради Русі, виселив тамтешніх колаборантів до Новгорода, який князь, власне, тоді почав будувати. За підтвердження такої думки править не тільки перенесення на нове місце топонімів Новгород, Словенське та Лудин⁷⁹, а й адаптування там історії про володимирський конфлікт.

«Сказання про Словена та Руса»

Деякі сторінки життєпису болгарського емігранта використано під час створення цієї новгородської пам'ятки, що походить з 1630-х — початку 1640-х років⁸⁰. Як знаємо, найвідомішими синами царя Симеона Великого були Михайло-Боян (первісток, у джерелах фігурує як чарівник) та Петро. А за новгородською легендою, великий князь мав двох синів, старшого з яких вважали чаклуном. Міграцію болгарина Бояна на руські землі можна пов'язати зі згадкою «Сказання» про те, що Словен та Рус помандрували з Дунаю на північ Європи разом з болгарськими та скіфами. Характеристика царевича як мага та перевертня (вовкулаки) в сучасних йому та пізніших історичних джерелах узгоджується

слів та написання імен з великої літери згідно із сучасним правописом. Андрій Нікітін звернув увагу на те, що в грамоті деякі свідки мають характерні болгарські імена — Тудор (двічі), Янка, та Ілля (Никитин А. Основания. — С. 400).

⁷⁷ Мицько І. Свята Ольга. — С. 33.

⁷⁸ Никитин А. Л. Основания — С. 396.

⁷⁹ Діба Ю. Урбаністично-адміністративна реформа. — С. 138.

⁸⁰ Булагин Д. М., Турилов А. А. Сказание о Словене и Русе // Словарь книжников и книжности Древней Руси. — С.-Петербург, 1998. — Ч. 3. XVII в. П.-С. — С. 444.

з характеристикою Словенового сина Волхва: «Великий князь Словен поставиша град и именоваша его по имени своем Словенск, иже ныне зовется Великий Новгород... Большой же сын Словенов бесоугодник и чародей лют бысть тогда и бесовским ухищрением мечты творя многи, и преобразуясь во образ лютаго зверя крокодила, и залегша в реце Волхове путь водный и непокаряющихся ему овых пожираше, овых же опровержаше и потопляше. Сего ради людие тогда невелики окаяннаго того богом нарицаху... И баснословят о сем волхве невелики, глаголюще в боги его, окаяннаго... разбиен бысть и удушен от бесов в реце Волхове... Другий же сын Словен Малый Волховец живяще с отцом своим во граде своем Великом Словенце»⁸¹.

Вжито у «Сказанні» означення «лютий звір крокодил», вочевидь, є тавтологічною конструкцією. Двом його першим словам відповідає давньоскандинавський вислів «*ǫarga dýr*», що, найімовірніше, трансформувався в назву рептилії (оргадир → крокодил). Проте в давньому варязькому та слов'янському епосах означення «лютий звір» первісно використовували для характеристики вовка⁸². Вислів «лютий звір» подібujemo і в українському фольклорі, де також, правдоподібно, йшлося про вовка⁸³.

З новгородським переказом про перетворення Волхва на людожера-крокодила кореспондується топонімічна легенда про заснування с. Велесниці на Івано-Франківщині: «Я чув, що ту були колись великі води. А керував ними такий сильний чоловік Велес. Він не хотів, щоби люди брали тої води. Раз вона вирвалася з-під землі. Та її той володар привів такого чоловіка, що мав єнно око — Сироїд»⁸⁴ називавсі. На що він

⁸¹ Полное собрание русских летописей. — Т. 31. Летописцы последней четверти XVII ст. — Москва, 1968. — С. 11,12. Епізод з прибиттям тіла чарівника Волхва до річкового берега тотожний аналогічному епізодові із новгородським болваном т.зв. історії хрещення Новгородрада. В їх основі лежить топонімічна легенда київських Видубич.

⁸² Успенский Ф. «Лютый зверь» на Руси и в Скандинавии // Индоевропейское языкознание и классическая филология. VII. Материалы чтений, посвященных памяти профессора И. М. Тронского, 16-18 июня 2003 г. — С.-Петербург, 2003. — С. 205. Той-таки автор припускає, що «поскольку прилагательное *ǫargr/ǫargr* употреблялось регулярно только со словом «зверь» (*dýr*), то графически это словосочетание нередко выглядело как *varg(r) dýr*... В качестве юридического термина *vargr* — это «человек, объявленный вне закона, изгой, изверг», однако за пределами правовых текстов *vargr* может значить «волк» (там само). Див. також: Савельева Н. В. Лютый зверь // Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: В 5 т. — С.-Перербург, 1995. — Т. 3. К-О. — С. 189-190.

⁸³ Народні пісні. — С.150.

⁸⁴ У «Сказанні» також вжито цей термін. Розповідаючи про нащадків міфічного Скіфа, автор зазначає: «их же имена суть: 1-е Словен, 2-е Русь, 3-е Болгор, 4-е Коман, 5-е Истер. Ог сих же племяни во время последнее и каган сыроедец искоши, яко же греческая история глаголет» (Полное собрание русских летописей. — Т. 31. — Москва, 1968. — С. 11).

се подивив, то закаменило⁸⁵. Вода в тому місці пропала, але прорвала-сі в другому. Та й так постала ріка. А назвали її в честь того володаря Велесничкою⁸⁶. З того-таки села походить і трохи інший варіант легенди: «Назва села від річки. То річка називалася Велесниця, так і село. Ту якийсь богатиря був, що йому води належали. Називався Велес. А був ту такий звір, як крокодил, — Смоком його називали. Він своїм смоком тягнув воду, навіть людей їв, як висунувсі із своєї яскині. Як його знищити? Взяли бика і шкіру зняли, і набили повну соли, і поставили недалеко коло тої діри, де він висовувавсі. І ввій ек раз сі висунув, дивитсі — лежить бик. І смоком у себе сесо шкіру з запакованов сіллю лигнув. І так пив воду, що ріку спер. А сам лопнув від неї. А ріка потекла далі. Отаке розказуют про Велесницю»⁸⁷.

Сюжет про те, як опудало напхали сіллю і крокодил випив усю воду з річки, логічно більше вмотивований, архаїчніший, ніж відповідний сюжет з сіркою у найвідомішій польській легенді про вавельського смока (змія). А той переказ, своєю чергою, певними деталями (володар і два сини, смерть одного з них і сходження на князівський стіл іншого, людожер) є споріднений зі «Сказанням».

За версією переказу з XII ст., смок з'явився в Кракові за панування короля Крака. Вбили змія два королевичі, підсунувши тому випхану сіркою коров'ячу шкіру. З'ївши опудало, дракон вдавився. Під час суперечки молодший брат вбив старшого і в такий спосіб успадкував престол. Натомість за варіантом легенди з XVI ст., місто позбавив від людожера швець Скуба, підсунувши йому випханого сіркою барана. Випивши через жагу половину річки Вісли, звір луснув⁸⁸.

Краківської традиції дотримує і легенда про засновницю польсько-го міста Клодзка — Валаску, що також вбила смока. В імені героїні, первісна форма якого — Золотоволоска, та нібито захованій у волоссі силі⁸⁹ можна вбачати деформовану первісну згадку про Волоса / Велеса (вже втрачену в Кракові, але збережену у Велесниці).

Правдоподібно, основним джерелом, з якого виникли всі ці народні перекази, була не зафіксована письмово легенда з міста Володимира. В первісній столиці Волині джерела віддавна згадують річку Смочу, на іншій річці — Лузі — острів Волослав (відомий з документів другої по-

⁸⁵ Та потвора схожа на відомого в українському фольклорі чарівника Шолудивого Буняка, переслідувача княгині (Ольги, Олени).

⁸⁶ Писана криниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібрав і впорядкував Василь Сокіл. — Львів, 1994. — С. 85. Записано 1990 року.

⁸⁷ Там само. Записано 1990 року. На Галичині і Волині є й інші села, назва яких походить від слова «волос». Зокрема, з селами Велесниця Горішня і Додішня на Надвірнянщині межує село Волосів (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego... — Т. 13. — Warszawa, 1893. — S. 197, 895–896).

⁸⁸ pl.wikipedia.org/wiki/Smok_Wawelski.

⁸⁹ pl.wikipedia.org/wiki/Waleska.

ловини XVI ст.⁹⁰). В тій місцевості поширився і культ святого Юрія, на честь якого в давні часи збудували храм⁹¹. Зображення того відомого змیهборця стало гербом міста, згодом — Волині та відомих українських князівських родів.

Боян у «Слові о полку Ігоревім»

І на завершення — кілька завваг про героя всесвітньо відомого давньоукраїнського поетичного шедевру. Ім'я Бояна названо сім разів у чотирьох епізодах поеми. Перелічу ті згадки, не вдаючись у розгляд контексту, лише зазначу, що йдеться про події у великому хронологічному відтинку, від доби князювання Ярослава (†1054) та Мстислава (†1022) Володимировичів — до Віщого Всеслава (†1101). На початку твору читаємо: «<...> Начати же ся тѣй пѣсни по былинамъ сего времени, а не по замышленію Бояню. Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашеться мыслию по древу, сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ⁹² подь облакы. Помняшеть бо речь пѣрвыхъ временъ усобиць; тогда пушашеть і соколовъ на стадо лебедѣй, который дотечаше, та преди пѣсь пояше, старому Ярославу, храброму Мстиславу, иже зарѣза Редедю предъ пѣлкы Касожскими, красному Романови Святѣславличю. Боянъ же, братіе, не і соколовъ на стадо лебедѣй пушаше, нѣ своя вѣтѣа прѣсти на живая струны вѣскладаше; они же сами Княземъ славу рокотаху»⁹³.

Далі бачимо такі слова: «О Бояне, соловію старого времени! Абы ты сіа пѣлкъ ущекоталъ, скача славію по мыслену древу, летая умомъ подь облакы, свивая славы оба полы сего времени, рища въ тропу Трояню чресь поля на горы. Пѣти было пѣсь Игореви, того внуку. Не буря соколы занесе чресь поля широкая; галици стады бѣжать къ Дону великому; чили вѣспѣти было вѣщей Бояне, Велесовъ внуче!»⁹⁴

Автор поеми вустами Бояна, двічі цитує приказки: «Тому вѣщей Боянъ и прѣвое припѣвку смысленый рече: ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду, суда Божіа не минути»⁹⁵ та «Рекъ Боянъ и ходы на Святѣславля пѣстворца старого времени Ярославля Ольгова Коганя хоти: тѣжко ти головы, кромѣ плечю; зло ти телу, кромѣ головы»⁹⁶.

⁹⁰ Терський С. Княже місто Володимир. — Львів, 2010. — С. 99.

⁹¹ Там само. — С. 49.

⁹² Цікаво, що за одним з варіантів «Ольжиної» легенди про городище Бакочин, у с. Буках разом з власником замку загинули два його воеводи — Вовк і Орел. На їх могилах насипано два кургани (Мицько І. Свята Ольга. — С. 30). Цар Петро Симеонович у болгарському фольклорі має ім'я Орел, а його брат Михайло-Боян нібито вміє перетворюватися на вовка.

⁹³ Ироическая пѣснь о походѣна половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославча. — Москва, 1800. — С. 1-4, 6-7.

⁹⁴ Там само. — С. 6-7.

⁹⁵ Там само. — С. 37.

⁹⁶ Там само. — С. 44.

Майже всі дослідники вважають Бояна сучасником давньоукраїнських князів XI ст., не звертаючи уваги на те, що «Слово о полку Ігоревім» створено у досить віддалену від них епоху (невдовзі після 1185 р.). І найголовніше — це твір не історичний, а літературний, на який годі покладатися, шукаючи достовірних фактів та дат. До того ж поема має компілятивний характер, в ній використано багато джерел⁹⁷. Автор твору, напевно, не дуже добре орієнтувався, коли жив славний Боян, — то просто була дуже відома особа з прадавніх часів. Зокрема, творець «Слова» пов'язав з Бояном «*трону Траяна*». Насправді ж йшлося про розміщену в Добруджі поблизу Дунаю ротонду (монумент римського імператора), відому як «*Trophaeum Trajani*»⁹⁸.

Взагалі, видається дуже дивним, що придворний поет християнських володарів XI ст. проголосив Бояна послідовником поганського бога Велеса. Той-бо у віруваннях слов'ян був насамперед «*опікуном померлих душ і бог смерті, що виконує функцію провідника душ*»⁹⁹ і панував у загробному житті, відгородженому від світу морем чи річкою, під землею. Вхід до Велесового царства стеріг змії. Тому в поєднанні Бояна з Велесом радше можна вбачати натяк на сектанство / богомільство Бояна.

Автор поеми, точно не знаючи, в яку епоху творив славний співець, з творчих міркувань пов'язав його з давньоукраїнськими князями XI століття. Аналізуючи зміст фрази «*рекъ Боянъ и ходы на Святъславля пѣстворца стараго времени Ярославля Ольгова Коганя хоти: тяжко ти головы, кромѣ плечю; зло ти телу, кромѣ головы*», сучасні дослідники припускають, що перший з-поміж згаданих володарів жив в XI ст., а Боян, відповідно, був його придворним співцем¹⁰⁰. Однак наявна у фразі приказка прямо вказує на Святослава Ігоревича (†972), з черепа якого печенізький князь Куря зробив чашу. Таке трактування повністю відповідає хронології життя болгарського царевича, на яке звернув увагу ще 1920 р. Нікола Балабанов.

Лише в такий спосіб можна пояснити збіги в легенді (про перетвілення царевича Бояна) та поеми (символічне перетворення поета Бояна на вовка та орла), які виявив ще Юрій Венелин¹⁰¹, а також дунайські

⁹⁷ Грушевський М.С. Історія української літератури. — Київ, 1993. — Т. 2. — С. 201-221.

⁹⁸ Рыбаков В. А. Петр Бориславович. Поиск автора «Слова о полку Игореве». — Москва, 1991. — С. 57.

⁹⁹ Szyjewski A. Religia słowian. — Kraków, 2003. — S. 53. Такі самі «функції» виконував і Волох з новгородської легенди.

¹⁰⁰ Каган М.Д. Каган // Енциклопедія «Слова о полку Игореве»: В 5 т. — С.-Петербург, 1995. — Т. 3. К-О. — С. 3-4; Прохоров Г. М. Олег (Михаил) Святославич // Там само. — С. 351-355; Соколова Л. В. Ходы на // Там само. — 1995. — Т. 5. Слово Даниила Заточника — Я. Дополнения. Карты. Указатели. — С. 184; Соколова Л. В. Ходына // Там само. — С. 185-187.

¹⁰¹ Дмитриев Л. А. Боян // Енциклопедія «Слова о полку Игореве»: В 5 т. — С.-

ремнісценції «Слова»¹⁰² та зарахування Бояна до спадкоємців Велеса, а не до русинів — нащадків Даждьбога.

Такими є мої докази гіпотези про можливість перебування в давній Україні болгарського царевича Бояна-Михайла Симеоновича. Як можна було зауважити, поряд з Бояном у статті часто фігурувало ім'я української княгині Ольги. Правдоподібно, вони були одружені. Але це вже тема іншої історії та наступної розвідки.

Петербург, 1995. — Т. 1. А–В (feb-web.ru/feb/slovinc/es/es2/es2-0791.htm).

¹⁰² Никитин А. Основания. — С. 399, 404.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

ВИХОВАНЕЦЬ В. Психологія етимології, семантики і застосування етноніма(г)рос>русь 5	
ВИХОВАНЕЦЬ В. Психологія етимології, семантики і застосування етноніма слов'яни .. 67	
ДИБА Ю. «Словенська земля» літописних повідомлень про заснування Володимира: до волинського походження новгородських етногенетичних легенд	93
МИЦЬКО І. Болгарський царевич Боян на Волині. Життєпис діяча	114
КУШПА М. Церковна десятина володимирського князя Ярополка Ізяславича та час і причини заснування Володимирської єпископії	132
КУШПА М. Деякі зауваження до концепції формування території Луцька в Х-XIV ст. 141	
БІРЮЛІНА О. Чи тотожне літописне «село Березовичъ» 1288 р. «Євфимковому селу» з розмежувального договору Любарта Гедиміновича бл. 1366 р.?	151
КОЛОСОК Б. Про «таємниці» розташування у Луцьку Миколаївського храму і кляштору бенедиктинців	157
ВОРОНЧУК І. Шляхетський рід Бокіїв Печихвостських у повсякденному та приватному житті волинському соціуму XVI- Іпол.XVII ст.	168
АТАМАНЕНКО В. Описово-статистичні джерела вивчення Корецької волості кінця XVI - першої половини XVII ст.	186
ВИХОВАНЕЦЬ Т. «Munimenta y przywileie w skrzini okowane[е]i...»: Матеріали до історії роду Заславських	196
ПУСТОВИЙ О. Луцький підкоморський суд за урядування Яна Харленського (1585-1617) 229	
БОРТНІКОВА А., ОКУНЕВИЧ В. Хорунжий, ключник, городничий в системі управління Волині (XV-XVI ст.) 235	
ТРОНЕВИЧ П. Локалізація та проблеми збереження Окольного замку в Луцьку	248
КРІШАН А. Нове місто на Волині: Ковель у XVI ст.	257
ФЕДОСЕЄВА С. Перна аптека на Волині	266
ВОЗНЮК О. Патронатство Василівської церкви	272
БЛИЗНЯК М. Волинське село в останній чверті XVIII ст. (Кашенці за інвентарем 1785 року) 276	
БОНДАР Н. Папір примірників острозької Біблії 1581 р. – як джерело дослідження побутування паперу на Волині в останніх десятиліттях XVI ст.	286
ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ І. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті санакції католицьких монастирів 1832 року в Російській імперії	299

КАРЛІНА О.	
Освітній потенціал Луцька в першій половині XIX ст.	311
СЕРГІЮК І.	
Локалізація військових гарнізонів на території Волині в XIX ст.	322
ЦАСЮК І.	
Дислокація російських військ на Волині перед Першою світовою війною	329
ПЯСЕЦЬКИЙ В.	
«Де мертві дивляться в небо, вірячи в мудрість живих» (до історії виникнення Луцьких меморіалів часів Першої світової війни)	336
ГУРА А.	
Тринадцятий ординат Олики	342

АРХЕОЛОГІЯ

ГУЛЬКО Г.	
До питання дослідження дохристиянської символіки на Волині	351
ТЕРСЬКИЙ С., САВИЦЬКИЙ В.	
Наконечники ножен мечів XI–XIII ст. із княжого Лучеська	366
ДЕМ'ЯНЮК О.	
До питання озброєння та оборонного мистецтва волинян у княжу добу	372
МАЗУР О.	
Про черепикнязів Василька Романовича та Володимира Васильковича: необхідність сучасного археологічного, остеометричного та генетичного вивчення	379
БАЮК В.	
Завдання комплексних архітектурно-археологічних досліджень Стирової вежі Луцького замку (в світлі історії археологічних досліджень)	387
МАЗУРИК Ю.	
Перебування військовополонених у місті Луцьку (1941-1942 рр.)	396

АРХІТЕКТУРА

БАЙЦЕР-АРТЕМЕНКО О.	
Вплив розвитку військової технології на замкове будівництво на півдні Волині XIII–XVI ст.	411
АБРАМЮК І.	
Вплив європейського функціоналізму на розвиток архітектурних тенденцій у Луцьку 30-х років (на прикладі житла)	430
МИХАЙЛИШИН О.	
Проект забудови заплави р.Стир у Луцьку – як відображення процесу соціальної реструктуризації міської спільноти у 1930-х рр.	437
ПАРАСЮК Б., БУНДА Н., СИНІЙ С.	
Формування концепції реконструкції Монастиря Бригіток у складі історичної забудови Окольного замку Луцька	445
ШЕЛОМАНОВА-БУЛАВКА Ю.	
До питання композиційні засоби виразності архітектури дерев'яних храмів Волині – XVII–XIX ст.	454

ПОВІДОМЛЕННЯ

БОНДАРЧУК А.	
Від руїни до музею	465
АВТОРИ	471

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

СТАРИЙ ЛУЦЬК
ВИПУСК ІХ

**Матеріали наукової конференції «Любартівські читання»
м. Луцьк, 22-23 травня 2013 р.**

Друкується в авторській редакції

Відповідальний за випуск – *П. А. Рудецький*

Художник – *О. А. Дишко*

Дизайн – *О. Ю. Тоцька*

Верстка – *В. А. Сікачова*

Коректор – *В. П. Окуневич*

Підписано до друку 30.04.2013 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Minion Pro. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 27,67. Обл.-вид. арк. 28,89. Наклад 200 прим.

ДП «Волинські старожитності».
43010, м. Луцьк, вул. Коперніка, 36а,
тел.: (0332) 286281

Свідоцтво державного комітету телебачення
і радіомовлення України ДК № 3864 від 19.08.2010 р.

C 77

Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск ІХ. Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», м. Луцьк, 22-23 травня 2013 р. – Луцьк: «Волинські старожитності», 2012. – 476 с., іл.

ISBN 978-966-2780-17-8

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

© Державний історико-культурний
заповідник у м. Луцьку